UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Pottery to the people. The producttion, distribution and consumption of decorated pottery in the Greek world in the Archaic period (650-480 BC)

Stissi, V.V.

Publication date
2002

Link to publication

Citation for published version (APA):
Stissi, V. V. (2002). *Pottery to the people. The producttion, distribution and consumption of decorated pottery in the Greek world in the Archaic period (650-480 BC)*. [Thesis, fully internal, Universiteit van Amsterdam].

General rights
It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations
If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: https://uba.uva.nl/en/contact, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (https://dare.uva.nl)
Download date:09 Nov 2026

Nederlandse samenvatting

De inhoud van dit proefschrift is misschien het best (en kortst) samengevat in de ondertitel: het is een breed onderzoek naar productie, verspreiding en gebruik van versierd aardewerk in de Griekse wereld in de Archaïsche periode (500-450 voor Chr.). Juist in deze periode beleefden de Griekse aardewerknijverheid en -handel een ongekende bloei. Meer en minder zorgvuldig versierde, maar ook onversierde, potten uit Athene, Corinthe en andere productiecentra werden vervoerd en gebruikt door het hele Middellandse Zeegebied, en daarbuiten, in voor de archeologie ongehoorde hoeveelheden. Mede door het kunsthistorische belang van veel van dit aardewerk is het bovendien vaak zeer precies geclassificeerd en gedateerd, en ondanks een lange traditie van schatgraven en een bloeiende kunsthandel komt er toch veel materiaal uit archeologisch goed gedocumenteerde contexten, waarover in sommige gevallen ook directe of indirecte historische informatie beschikbaar is. Daarnaast hebben we teksten over nijverheid en handel in het algemeen, hebben sommige pottenbakkers/schilders hun werk op hun producten afgebeeld, zijn er door pottenbakkers geofferde wijgeschenken met inscripties over, en niet te vergeten resten van pottenbakkerijen.

Deze rijkdom aan primair materiaal en aanvullende archeologische en historische gegevens biedt riante mogelijkheden om Archaïsch Grieks aardewerk en de mensen die het maakten, verhandelden en gebruikten beter te begrijpen. Klassiek archeologen hebben deze mogelijkheden al heel vroeg, vanaf het begin van de negentiende eeuw, volop gezien en benut. Deze rijke traditie van 200 jaar aardewerkonderzoek heeft echter wel haar beperkingen: enerzijds is een groot deel van het onderzoek sterk gericht op potten als kunsthistorische objecten, waardoor de maatschappelijke achtergronden, de menselijke context, maar al te vaak uit het zicht verdwijnt. Anderzijds wordt aardewerk vaak als bewijsmateriaal gebruikt in studies naar bredere historische en archeologische problemen, bijvoorbeeld handelsroutes. Hierdoor worden potten opnieuw objecten zonder een directe eigen context, los van de omgeving waarin ze gemaakt, verhandeld en gebruikt werden.

In de laatste decennia is er langzamerhand veel ten goede veranderd, maar ook baanbrekende recente studies zijn naar mijn idee te veel in oude gegevens en benaderingen blijven hangen, en hebben niet geprofiteerd van veel relevante recente opgravingsresultaten en nieuwe theoretische inzichten. Bovendien ontbreekt een werkelijk integrale benadering, waarbij productie, verspreiding en gebruik in samenhang worden bekeken, en de 'mens achter de potjes', de makers, de handelaren, de consumenten, de aandacht krijgen die ook zij verdienen. Deze studie is een eerste poging in die richting.

De keuze voor een ruime blik, met gebruikmaking van zoveel mogelijk van de beschikbare rijkdom aan archeologische en historische gegevens, heeft geleid tot een breed opgezette studie, waarin verschillende vragen aan diverse categorieën bewijsmateriaal worden gesteld. Om het overzicht te bewaren is de studie in drieën verdeeld: productie (deel I), gebruik (deel II) en verspreiding (deel III).

In het deel over productie ligt de nadruk op schaal en organisatie: hoeveel werd er geproduceerd, hoe groot waren de werkplaatsen, en hoe was het werk daar verdeeld? Uiteraard kan op dergelijke vragen geen algemeen geldig en precies antwoord worden gegeven, maar het bronnenmateriaal biedt wel een gevarieerd, weids beeld zonder al te grote lacunes. Om te beginnen laat de enorme hoeveelheid aardewerk die in de afgelopen eeuwen is opgegraven zien dat de oude Griekse pottenbakkers zeer productief waren (hoofdstuk III). Toch was de productietechnologie weinig geavanceerd. Opgegraven werkplaatsen (hoofdstuk IV) blijken simpele, zij het gespecialiseerde gebouwencomplexen te zijn, met vaak tamelijk kleine ovens. Hoewel pottenbakkerijen uit de steden geweerd werden, waren de meeste wel goed bereikbaar. Er lijkt daarbij een duidelijk verband te zijn tussen de ligging van pottenbakkerijen (bij grote of

kleine steden, of op het platteland), de soorten aardewerk die ze produceerden en de grootte en opzet van het werkplaats-complex.

Variatie in grootte en organisatie is ook te zien in de afbeeldingen van pottenbakkers (en -schilders) aan het werk die deze ambachtslieden zelf maakten (hoofdstuk V). Signaturen, de 'handtekeningen' van pottenbakkers en schilders, geven daarbij aan dat hun sociale status en 'zelfbeeld', trots misschien zelfs, ook konden verschillen (hoofdstuk VI). In combinatie met toeschrijvingen geven ze bovendien enig inzicht in de manieren waarop het werk in zesde en vijfde eeuwse Atheense pottenbakkerswerkplaatsen georganiseerd werd, en de ontwikkelingen daarin in de loop van deze periode. Afbeeldingen van pottenbakkers buiten werktijd, of misschien in een fantasiewereld (hoofdstuk VII), en wijgeschenken van pottenbakkers (hoofdstuk IX) bevestigen het beeld van variatie nog eens. Naast arme pottenbakkers, onder wie slaven en migranten, waren er ook succesvolle werkplaatseigenaren, die zich dure wijgeschenken konden veroorloven. Tot de werkelijke elite behoorden zij echter niet, misschien ook omdat werkplaatsen de grootte van het traditionele, ambachtelijke (familie)bedrijf nauwelijks overstegen lijken te hebben.

Aanvullende, minder directe benaderingen van aardewerkproductie in de oudheid, met name kleianalyse, onderzoek naar iconografische voorkeuren van makers, analyse van literaire verwijzingen naar het pottenbakkersambacht en etnografisch onderzoek bieden vooralsnog weinig extra informatie (hoofdstuk X). Wel lijkt de op basis van Romeinse en latere gegevens ontwikkelde serie modellen voor aardewerkproductie van David Peacock ook toepasbaar op de Griekse wereld.

Dit bredere referentiekader verheldert de resultaten van de voorafgaande hoofdstukken. De Archaïsche (en latere) Griekse werkplaatsen behoren noch tot de primitievere, noch tot de meest geavanceerde modellen, maar vallen bijna allemaal in een middencategorie van kleine en middelgrote ambachtelijke werkplaatsen, die soms individueel opereren, en soms geconcentreerd zijn in groepen, ofwel in de Griekse praktijk in kerameikoi, pottenbakkerswijken. In combinatie met de andere resultaten uit dit deel leidt dit tot een interessante hoofdconclusie: hoewel de afzonderlijke pottenbakkerswerkplaatsen bescheiden complexen zijn die technologisch en organisatorisch tamelijk eenvoudig waren, lijkt de concentratie van pottenbakkerijen in een – soms omvangrijke – kerameikos de mogelijkheid te hebben geboden toch grootschalig te kunnen produceren. Tegelijk gaf de – niet eens erg grote – variatie in opzet, grootte en ligging van afzonderlijke werkplaatsen de mogelijkheid voor een zeer flexibele en diverse totale productie. De combinatie eenvoud, kwantiteit en variatie hangt zo samen met een vierde kernbegrip dat verderop terug zal keren: dynamiek.

Het tweede deel van deze studie, over het gebruik en de gebruikers van aardewerk, gaat inderdaad voor een belangrijk deel over die dynamiek, die goed zichtbaar is in vondstassemblages. Voordat ik aan specifieke gebruikscontexten toekom behandel ik echter eerst een algemener thema: wie waren de consumenten van aardewerk eigenlijk? Aan de hand van prijzen, die in de vijfde eeuw in Athene onderop sommige potten zijn geschreven (en een klein aantal verwijzingen naar prijzen in 'papieren' teksten) kan worden afgeleid dat Atheens aardewerk niet zo extreem goedkoop was als recent wel is beweerd, maar zeker ook geen duur luxeproduct was, zoals vaak – vooral op grond van de huidige esthetische en financiële waardering van zwart- en roodfigurig – wordt aangenomen (hoofdstuk XIII). Vergelijking van de overgeleverde prijzen met globale gegevens over inkomsten- en uitgavenpatronen die voor vijfde-eeuws Athene bekend zijn, leert dat brede groepen van de bevolking zich in ieder geval enig kwaliteitsaardewerk moeten hebben kunnen veroorloven. Duurder vaatwerk, zoals zilver, maar ook brons, was daarentegen waarschijnlijk voor maar weinigen weggelegd; anders dan Michael Vickers en David Gill recentelijk beweerd hebben, lijkt het er zelfs op dat velen uit de elite – zij het misschien niet de allerrijksten – toch ook wel aardewerk op tafel hadden staan.

Dit beeld wordt bevestigd door opgravingsresultaten (hoofdstukken XV, XVI, en XVII). Hoewel complete tellingen uit gesloten lagen in duidelijk gedefinieerde gebouwen of ruimtes jammer genoeg zeldzaam zijn, lijken er in vondstgroepen uit huishoudelijke contexten (hoofdstuk XV) geen groepen (metalen, omgesmolten) vaatwerk te missen, op een enkele uitzondering die de regel bevestigt na. Waar afzonderlijke huizen herkend kunnen worden, lijken de vondsten bovendien tamelijk uniform, alsof iedereen ongeveer dezelfde soorten en hoeveelheden potten in huis had. Opvallend detail is dat aardewerk niet in serviezen lijkt te zijn gekocht, maar stukje bij beetje. Gegevens uit de huizen van de plotseling verwoeste stad Olynthos suggereren verder dat meer en minder versierd en verfijnd aardewerk voor een belangrijk deel door elkaar werd bewaard en gebruikt. Toch speelt status wel degelijk een rol bij het gebruik van aardewerk thuis: de relatief geringe hoeveelheden versierd aardewerk uit huizen bestond voor een zeer groot deel uit drinkaardewerk, het servies dat de heer des huizes met zijn gasten deelde. Naast het groffe keukenaardewerk, zijn ook eetaardewerk en andere potten voor dagelijks gebruik meest simpel en onversierd.

Heiligdommen (hoofdstuk XVI) bieden maar weinig directe gegevens over het gebruik van aardewerk, voornamelijk omdat het er vaak een enorme bende blijkt te zijn geweest. Veel aardewerk, waaronder het mooiste, werd er trouwens alleen maar neergezet, als wijgeschenk, en nauwelijks of niet echt gebruikt. De gigantische hoeveelheden potten die, vooral in de zesde eeuw, met name aan godinnen werden geschonken, geven wel een beeld van de ontwikkelingen in 'religieuze aardewerkconsumptie'. Hoewel er lokale variaties zijn in de details, zijn de hoofdlijnen van deze ontwikkelingen overal dezelfde. Het lijkt er sterk op dat naast een vaste basis, waarin vermoedelijk het in rituelen en offers gebruikte aardewerk schuilgaat, vaasvormen een sterk wisselende populariteit hadden; ook de herkomst van de favorieten wisselde soms dramatisch. Opmerkelijk daarbij is dat de grootste variatie zich concentreert bij de vormen, die het minste praktische nut hebben, en weinig in huizen worden gevonden: dit lijkt weer een kwestie van status. Dat hier eerder sprake is van wisselende smaak, zelfs mode, dan van veranderingen in religieuze gebruiken of aanbod van producten lijkt te worden bevestigd door het feit dat de grote hoeveelheden versierd aardewerk in heiligdommen rond 500 weer net zo snel verdwenen als ze eerder opkwamen, maar niet overal in hetzelfde tempo. Aangezien de populariteit van bijvoorbeeld terracotta beeldjes en bronzen wijgeschenken, maar ook van tempelbouw vergelijkbare schommelingen doormaakte, past aardewerk blijkbaar in een bredere context van dynamiek in de Griekse religieuze cultuur, maar dat is een onderwerp voor vervolgonderzoek.

Over aardewerk in graven (hoofdstuk XVII) kan ik kort zijn: het beeld hier lijkt een extreme vorm van dat in de tempels; omdat graven heldere, individuele vondstcontexten bieden is het onderscheid tussen een traditiegebonden kern van vaak eenvoudig, 'ritueel' aardewerk en de minder essentiële, snel wisselende, luxere grafgeschenken echter duidelijker. De meeste grafgiften waren klaarblijkelijk meer offers dan gebruiksvoorwerpen voor het hiernamaals.

De essentie van de hoofdstukken over consumptie lijkt te bestaan uit dit onderscheid tussen enerzijds het eenvoudige, onversierde gebruiksaardewerk, dat weinig ontwikkeling laat zien, en anderzijds versierd aardewerk, dat status gaf, vooral voorkwam waar het een beperkte praktische rol had en onderhevig was aan flinke veranderingen in consumptiepatronen. Variatie en dynamiek lijken weer sleutelwoorden. In economische termen kan versierd aardewerk bovendien worden gezien als een 'semi-luxury', een term die recent is geïntroduceerd door Lin Foxhall voor producten die je niet echt nodig hebt, in eenvoudige vorm overal kunt krijgen, maar toch liever van ver haalt.

Dit brengt het verhaal langzamerhand bij het derde en laatste deel, over de verspreiding van het aardewerk, het traject van producent naar consument. Zo'n vluchtig proces is natuurlijk archeologisch moeilijk te vatten, zeker ook gezien de grote hoeveelheden potten waar het om gaat, de sterk variërende organisatie van de productie en de snelle ontwikkelingen in

consumptiepatronen. Toch geven scheepswrakken en handelaarsaantekeningen onderop potten (trademarks) en antieke teksten een consistent, zij het enigszins globaal beeld van de overzeese aardewerkhandel (hoofdstukken XX en XXI). Op het eerste gezicht is dit beeld nogal paradoxaal: er zijn tegelijk veel aanwijzingen dat aardewerkhandel kleinschalig en gefragmenteerd was, met kleine gemengde partijen en weinig kapitaalkrachtige kooplieden die met elkaar meereisden, maar ook duidelijke sporen van grootschaligere (maar niet werkelijk massale) en geavanceerdere handel, in grotere partijen, door handelaren die niet meereisden met hun waar en soms potten van tevoren bestelden bij de pottenbakkerij.

Vergelijking van gevonden aardewerk in verschillende afzetgebieden (hoofdstuk XXII) leert dat het resultaat van de inspanningen van al deze handelaren het beeld uit de hoofdstukken over consumptie bevestigt: naast universele consumptiepatronen, en wijzigingen daarin, die eventueel door producenten of handelaren gestuurd of gestimuleerd zouden kunnen zijn, zijn er duidelijke lokale tempoverschillen in de algemene ontwikkelingen en specifieke voorkeuren voor vormen en producenten, die laten zien dat de leveranciers zeker ook rekening moesten houden met de wensen van de afnemers. In een tijd zonder snelle communicatiemiddelen zal dit niet altijd makkelijk zijn geweest, al zal een deel van de potentiële problemen door lokale handel in de afzetgebieden zijn ondervangen. Meer in het algemeen lijkt de gevonden oplossing vergelijkbaar met die van de pottenbakkers: grote aantallen, meestal relatief eenvoudig georganiseerde, handelaren met sterk variërende werkwijzen vormden blijkbaar de beste garantie om de dynamische vraag en een divers aanbod met elkaar te verbinden.

Al met al blijken de conclusies van de hoofdstukken over productie en distributie zo goed aan te sluiten bij de gegevens over aardewerkhandel (hoofdstuk XXIII). De kernwoorden zijn steeds weer: grote aantallen (producenten, handelaren, consumenten, potten), eenvoud (in technologie en organisatie), variatie (tussen producenten, handelaren en consumenten onderling, en in vraag en aanbod van potten) en dynamiek (idem). De combinatie van veel verschillende kleine eenheden tot een groot, flexibel geheel lijkt daarbij de kracht te zijn geweest die de onderdelen samenbond en op gang hield (hoofdstuk XXIV).

Daarmee ben ik aan de hoofdconclusies van dit proefschrift gekomen. Het zal duidelijk zijn dat productie, verspreiding en gebruik van aardewerk in Archaïsch Griekenland in hun totaliteit zo complex en grootschalig waren dat ze niet passen in het primitieve beeld dat velen nog van de Griekse economie hebben. Tegelijk is ook helder dat de schaal en organisatie van individuele werkplaatsen, handelsactiviteiten en aankooptransacties niet in de buurt komen van die in meer recente economieën, en dus ook niet te verenigen zijn met te modernistische visies op de oude Griekse maatschappij en economie. Het geschetste beeld is eerder een paradoxale combinatie van beide, die misschien mede voortkomt uit de wat hybride positie van Grieks versierd aardewerk als semi-luxury, een gewild, meer dan gewoon product dat toch voor velen bereikbaar was.

Het moet op het conto van de Archaïsch Griekse producenten en handelaren worden geschreven dat zij er voor een paar eeuwen in zijn geslaagd van zo iets gewoons als potten zo'n succesvol product te maken, en wegen hebben gevonden om aan de sterk wisselende wensen van klanten, die de status van een semi-luxury met zich meebrengt, te kunnen blijven voldoen. In alle abstractie van mijn conclusies blijft één cliché recht overeind staan: aardewerk is mensenwerk.